

ӨОЖ 2-673.5

Ж. С. Галиева, магистр

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал қ., Қазақстан

ДІНИ ТОЛЕРАНТТЫЛЫҚ –ҰЛТАРАЛЫҚ ТАТУЛЫҚТЫҢ КЕПІЛІ

Аннотация

Мақалада қазіргі таңда өзекті мәселелердің біріне айналған діни қақтығыстар және оның шешімі ретінде көрініс тапқан «толеранттылық» мәселесі туралы айтылған. Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың дәйек сөздері де келтірілген. Қазіргі таңда ерекше қарқынмен жүріп жатқан, әлемдік экономикалық, саяси және мәдени интеграция түрінде өркениеттің дамуын сипаттайтын жахандану процесінің жемісі екендігі де айтылып, халықаралық қатынастардың тұрақсыздығы, қару-жарақпен жаппай қарулану, терроризм ошақтарының пайда болуы сияқты т.б. теріс көріністердің артуы да сөз етілген.

***Түйін сөздер:** дін, экстремизм, жаһандану, толеранттылық, ұстамдылық, төзімділік, дінаралық татулық*

«Біз барлық қазақстандықтар арасында сенімді нығайтуға тиіспіз! Бір-бірімізге тағатты болуымыз керек! Бұлар – Қазақстанның болашағына кілттер. Этносаралық келісім – өміршендік оттегі. Бірлігіміз бен этносаралық келісімді біздің өзіміз сақтауға тиіспіз... Бейбітшілік пен тұрақтылық – күн сайынғы еңбекпен қорғап, нығайтуды қажет ететін жалпыхалықтық жетістік».

Н.Ә.Назарбаев

Қазақстан тәуелсіздік алғаннан кейін еліміздің алдына жаңа мемлекеттілік жүйесін қалыптастыру мәселесі қойылды. Осы орайда құқықтық мемлекет және азаматтық қоғам құру, ұлт және ұлттық идея, этносаралық және конфессияаралық қарым-қатынас мәселелері өзекті зерттеу тақырыптарына айналды. Өйткені Қазақстан сияқты полиэтникалық мемлекетте аталған мәселелерді біржакты шешу мүмкін емес.

Көпұлтты Қазақстан үшін әсіресе ұлтаралық келісім мен татулық мәселелері ең маңызды саяси ұстаным болып табылатындығы бүгінгі күні дәлелдеуді қажет етпейтін факт. Тәуелсіз Қазақстанның ішкі саясатының негізгі басымдықтарының бірі, бұл- елімізде саяси тұрақтылықты мақсатты түрде сақтау және оны одан ары нығайта түсу.

Әрине, кез-келген халықтың рухани, мәдени болмысы дінмен тығыз байланысты. Демек, кез-келген халықтың тарихи тағдырында діннің шешуші рөл атқаратындығын, оның рухани, мәдени өркендеуінің көкжиектерін айқындайтын басты факторлардың бірі екендігін көрсетеді.

Жалпы діннің пайда болуы адам өмірінде, қоғамда болып жатқан әртүрлі өзгерістерден туындайтыны тарихи анықталған жай. Дін шыққан уақытынан бері қарай адамның бүкіл өмірінде реттеуші күшке айналуына көптеген тарихи деректер дәлел. Сонымен бірге, діннің қоғамдық сананың белсенді формасы ретінде сақталып отырғандығы да рас.

Қазіргі күні діни экстремизм мен терроризм – қоғамды алаңдатып отырған өзекті мәселелердің бірі. Оны насихаттаушылар діннің атын жамылып, халықтың белгілі бір топтарының ой-санасын теріс ықпалдың ығына жығуда. Оған күнделікті өмірде болып жатқан сан түрлі теріс әрекеттер куә.

Әлемдегі кейбір қақтығыстардың түп-төркіні діни түсінбеушілікте екендігі тарихтан мәлім. Тіпті орта ғасырларда Франциядағы католиктер мен гугеноттар, Англиядағы протестанттар мен католиктер арасындағы қақтығыс. Жалпы, адамзат баласының басқа дінге төзімділік көрсетпеуі, ізгілік танытпауы ықпалым замандардан бері жалғасып келеді. Күні кешегі Югославия Республикасы мен Косоводағы азамат соғысы да осыған дәлел.

Бұл әрекеттер қазіргі таңда ерекше қарқынмен жүріп жатқан, әлемдік экономикалық, саяси және мәдени интеграция түрінде өркениеттің дамуын сипаттайтын жаһандану процесінің жемісі.

Жаһанданудың негізгі салдарына әлемдік еңбек бөлінісі, капитал, адам және өндіруші ресурстар көші-қоны, экономикалық және технологиялық процестерді стандарттау, сонымен бірге әр алуан елдердің мәдениетінің араласуы болып табылады. Бұл қоғамның барлық саласын қамтитын жүйелі объективті процесс. Жаһандану нәтижесінде әлем барынша тығыз байланыста және оның барлық субъектілеріне біршама тәуелді. Мемлекет топтарына ортақ мәселелер саны көбейюімен қатар, одақтас субъектілер типі мен саны өсті.

Жаһандану ортақ ақпараттық кеңістіктің, капиталдың, тауар мен еңбек күштерінің әлемдік нарықтың қалыптасуы, ұлтаралық шиеленіс пен қауіпсіздіктің интернационализациялану процестерінен көрініс табатын мемлекеттердің өзара байланысы мен тәуелділігінің тез етек жаюымен және күрделіленуімен сипатталатын болса, бұл дәуірдің халықаралық қатынастардың тұрақсыздығы, қару-жарақпен жаппай қарулану, терроризм ошақтарының пайда болуы, экономикалық теңсіздік, миграция сияқты т.б. теріс көріністері де жетерлік [1].

Ең қауіп тудыратыны ол – агрессияның өсуіне әкеп соғатын әлеуметтік, нәсілдік, ұлтаралық кикілжіңдер. Басты себеп – мәдениеттілік пен толеранттылық этикасының жоқтығы. Басқа халық, ұлт өкілдеріне бағытталған бұндай өткір шиеленістер экстремистік әрекеттерден террористік актілерге дейін апарып соғады.

Тарих беттерінде адамзаттың ар-ожданына дақ түсіретін қаралы оқиғаларға да осы діни алауыздықтар түрткі болғанын жақсы білеміз. Діни айырмашылықтар мен діни ілім түсіндірмелеріндегі алшақтықтар қантөгістерге алып келгені, мемлекеттердің құлдырауына, ұлттық бірліктің ажырауына себеп болғаны да белгілі. Оның бәрін тізіп жатудың қажеті де шамалы. Ендігі кезекте осы қақтығыстардың қалай алдын алуға болатыны біз үшін аса маңызды. Сонымен қатар, діни фактор елдің бірлігі мен тұтастығын бұзып, оның ресурстарына иелік етудің тәсіліне айналып отырғаны да ойланған адамға тосын жағдай емес. Қазіргі қоғамымызда орын алып отырған діни процестердің бәрі бірдей емес. Жаңа діндердің қоғамға ықпалын ғалымдар төмендегідей бағалайды: «Біздің қоғамымызға бұрын белгілі болмаған діни конфессиялардың Қазақстанға келуін қазақстандықтардың мәдени бірегейлігін белгілі бір деңгейде ерікті немесе еріксіз шайқалтатын жаһанданудың салдарына жатқызуға болады» [2]. Осы жерде атақты ағылшын тарихшысы Тойнбидің батыс өркениеті экономика мен саясат саласына өз ықпалын таратып болды, енді қалғаны мәдениет саласы деген ойы еріксіз еске түседі.

Жалпы, «толеранттылық» ұғымы ұстамдылық, сыйластық және әдептілік, түсіне және кешіре білуді өз бойына сіңіре алғандықтан кең мағынаға ие. **Толеранттылық** (лат. *tolerantia* - **төзімділік, көнбістік**) - басқа ойға, көзқарасқа, наным-сенімге, іс-әрекетке, әдет-ғұрыпқа, сезім-күйге, идеяларға төзімділік, жұмсақтық көрсете білу қасиеті. Толеранттылық - адам құқығы мен бостандығы, плюрализммен қатар негізі демократиялық принциптердің бірі болып есептеледі. Толеранттылық - қоғамның жалпы және саяси мәдениеті деңгейінің көрсеткіші [3].

Бұл ұғымда іс-әрекет бар және сол іс-әрекеттің мақсатына деген жауапкершілік бар. Ал күш көрсетуден ерекшелігі – мақсатқа жету құралдарына деген жауапкершілігінде. Толеранттылық ішкі жан қуатының батылдығы мен жігерлілігін талап етеді.

Бір айта кетерлігі, толеранттылық я төзімділік сөзі басқалардың пікірін алға шығарып өз пікірінді тосылып айта алмау, ұстанымдағы жігерсіздікті, күш көрсету мен озбырлыққа,

әділетсіздікке, әлеуметтік теңсіздікке жол беру, ынжықтық дегенді білдірмейді. Ол кез кезген құбылысқа селқос қараушылықтан, енжарлықтан да алыс. Терроризм, экстремизм, нәсілшілдік пен әділетсіздіктің барлық түріне де жоламайды. Ол адам құқын құрметтеу, плюрализм мен демократияны, құқықтық тәртіпті жақтау, әр адамның жеке тумысынан ұлтқа, дінге, белгілі бір мәдениетке, ортаға тән болатынын ескеріп, олардың жынысына, нәсіліне, сеніміне, дүниетанымының өзгешелігіне қарамастан, жеке ерекшеліктерін сақтай отырып ортақ тіл табысып, бейбіт өмір сүре білу дағдысы.

Толерантты парасаттың үлгісі қазақ билерінде кездеседі. Мысалы, Қазыбек бидің қалмақ ханы Қоңтайшыға айтқан «біз қазақ деген мал баққан елміз» деп басталып, «досымызды сақтай білген елміз, дәм-тұзды ақтай білген елміз, асқақтаған хан болса, хан ордасын таптай білген елміз», «...берсең жөндеп бітіміңді айт, не тұрысатын жеріңді айт!» деп аяқталатын сөздері өзара сыйластыққа шақырады. Қазақ билері «Төремін деп тепсінбе. Төре мен құл майданда, кәрі мен жас ақылда, бай мен кедей мырзалықта, барлық адам көр мен қаза жауабында теңеледі», – деп, адамдардың намыс, ақыл-парасатпен теңесетінін айтқан.

1995 жылы ЮНЕСКО-ға мүше мемлекеттер толеранттылық жалпы құндылықтар мен сыйластықтың негізін қалаушы ретінде танылған «Төзімділік ұстанымдарының Декларациясын» және оны іске асыру бағдарламасын қабылдады. Декларацияда төзімділік (толеранттылық) «біздің әлеміміздің аса бай көптүрлі мәдениетіне, өз-өзін таныту формаларына және адамның жеке даралығын көрсету әдістеріне құрметпен қарау, қабылдау және дұрыс түсіну» мағынасында көрсетілді. Декларацияға сәйкес, «адамдар табиғатынан сыртқы келбеттерімен, беделімен, сөйлеу мәдениетімен, тәртібімен, құндылықтарымен ерекшеленеді және бейбітшілікте өмір сүру, өзінің даралығын сақтап қалу құқығына ие».

1996 жылы БҰҰ-ның Бас Ассамблеясы мүше-мемлекеттерге жыл сайын 16 қараша күні Халықаралық төзімділік күнін атап өтуді ұсынды. «Төзімділік ұстанымдарының Декларациясында» барлық адамдар табиғатынан бір-бірінен өзгеше болса да, құқықтары мен еркіндіктері жағынан тең дәрежеде екендігі айтылады [4].

Бұл құжатқа сәйкес, төзімділік әлемнің сан түрлі мәдениетіне дұрыс көзқарас пен қабылдау, құрмет. Мемлекеттік деңгейде төзімділік әділ заңдылықты, құқықтық тәртіпке, сот және әкімшілік нормаларға бағынуды талап етеді. Сонымен бірге, төзімділік әрбір адамға еш шектеусіз әлеуметтік және экономикалық өсуге мүмкіндіктердің берілуін талап етеді. Төзімділік принциптері негізгі құқықтар мен бостандықтар ретінде заң актілерінде бекітіліп, халықаралық декларацияларда жария етілген.

Дін қашанда қоғамның, мемлекеттің, адамның өмірінде дүниеге көзқарас пен сенімдер жүйесі ретінде маңызды орын алып келеді. Қоғамдық феномен болғандықтан діннің жалпы халық пен мемлекет тұтастығы үшін өзектілігі жойылмайды. Осы орайда зайырлы мемлекеттегі діни және дінтанулық білім жүйесі біріншіден – мемлекеттік саясаттың жалпы қағидаттарына, екіншіден – қоғам сұранысына, үшіншіден заманауи бағдарлар мен даму болашағын ескере отырып, білім жүйесіне жасалатын объективті талдауларға сүйенеді.

Қазақстанда бүгінгі күнде мемлекет пен діни ұйымдардың өзара қарым-қатынасы дінді ұстанушылардың еркіндігі мен құқығын құрметтеу қағидаттарына, қоғамдық және діни ынтаға, серіктес болу қарым-қатынасы мен өзара түсінушілікке деген ұмтылысқа негізделген. Әрине, жоғарыда айтылғандардың барлығы Мемлекет басшысының мақсатты түрде жүзеге асырған саясатының нәтижесі екендігі даусыз. Бұл ретте, мемлекеттің ықпалды саясаты мен конфессия көшбасшыларының жеке жауапкершіліктерінің арқасында елімізде этносаралық шиеленістер мен діни қайшылықтарға жол берілген жоқ. Ал осы жайт туралы сөз қозғағанда, діни бірлестіктер зайырлы Қазақстанның әлеуметтік құрылымының ажырамас бөлігі, азаматтық қоғамның маңызды институттарының бірі екендігін басты назарға алу қажет. Осы орайда, бүгінде өзара түсіністік, толеранттылық пен ынтымақтастық, конфессияаралық тосқауылдарды бірлесе отырып жеңу мен мультимәдениетті әлемнің қатерлеріне қарсы тұру аса маңызды мәселе болып табылады.

Елбасының бастамасы бойынша Қазақстан қазіргі заман тарихында алғашқылардың бірі болып дінаралық және өркениетаралық сұхбатты алға қойып, оны барынша дамытумен айналысты. Бейбітшілікті нығайту мен аймақта тұрақтылықты орнатуға қатысты бірнеше бастамаларды ұсынды. Солардың бірнешеуін атап өтетін болсақ, 2002 жылдың қараша айында

елбасымыз Н.Ә. Назарбаев Қазақстан халқы Ассамблеясының сессиясындағы сөзінде барлық конфессияларды Еуразиялық дінаралық бейбітшілік пен келісім хартиясын қабылдауға шақырды. 2003 жылдың ақпан айында Елбасының бастамасымен Алматыда мемлекеттің ресми және мұсылман, христиан, иудей, басқа конфессия өкілдері қатысқан бейбітшілік пен келісімнің халықаралық конференциясы болып өтті. Онда бейбітшілік пен тұрақтылық Декларациясы қабылданды. Бұл құжатта «дін өркениеттер диалогын байланыстырушы болуы керек», «бейбітшілік пен халықтың гүлденуі барлық діндер мен әлем мәдениетінің ақырғы мақсаты болып табылады» делінген. 2003 жылғы 23-24 қыркүйекте Астана қаласында өткізілген Әлемдік және дәстүрлі діндер лидерлерінің I-съезіне ислам, христиандық, иудаизм, синтоизм, индуизм және буддизмнің аса беделді өкілдері қатысты. Әлемдік және дәстүрлі діндер лидерлерінің алғашқы рет бас қосып, ортақ құжат қабылдады. Әлемдік және дәстүрлі діндер лидерлері және жоғары өкілдер конструктивті конфессияаралық диалогты жалғастырудың қажеттілігін ескеріп, Әлемдік және дәстүрлі діндер лидерлері съездерін ұдайы түрде өткізіп отыру, сонымен қатар, халықаралық конфессияаралық диалогтың тұрақты органы - Әлемдік және дәстүрлі діндер лидерлерінің Хатшылығын құру туралы шешім қабылдады. Бұл орайда Әлемдік және дәстүрлі діндер съездері рухани құндылықтардың жаһандық өзара кірігу, адамдар санасында адамзаттың дәстүрлі діндерінің қасиетті идеалдарын насихаттау мен нығайту процесінің елеулі қозғалтқыштарының бірі болып табылады.

Қазіргі кезге дейін Елордада өткен 5 Әлемдік және дәстүрлі діндер лидерлерінің съезі өз кезегінде қазақ Елін бүкіл әлем жұртшылығына діндер сұхбатының халықаралық орталығы ретінде танытты.

Жалпы алғанда, Қазақстан Республикасындағы ұлтаралық және дінаралық келісімнің бірнеше негіздерін бөліп алып көрсетуге болады. Олар:

- мемлекетіміздің басты ішкі саяси ұстанымы- ұлтаралық келісім мен татулығы болып табылуы;
- Қазақстан Республикасы Конституциясында ұлтаралық және дінаралық мәселелерді оңды шешудің басты қағидаларының нақты айқындалуы;
- Қазақстан халқының 40 пайызға жуығы өзге ұлт өкілдері болып табылатындықтан, орыс тілінің ресми тіл ретінде мемлекеттік тілмен қатар қолданылуы;
- Қазақстан Республикасының зайырлы мемлекет болып табылуы [5].

Нақтырақ айтқанда, тәуелсіз Қазақстанның мемлекеттілігі мен саяси тұрақтылығының басты тұғыры – ұлтаралық және дінаралық келісім болып табылады. Бұл әсіресе республика тұрғындарының этникалық құрамын ескерсек, өте маңызды. Осы себепті көпұлтты республикада келісім мен татулықтың тұрақты болуы аса қажет. Әрі бұл үрдіс Қазақ қоғамында бүгін ғана пайда болған құбылыс емес. Мұның тамыры тереңде ата-баба дәстүрінде жатыр. Мәселен, қазақ халқы қашан да болсын елдікке, соның ішінде ел берекесінің тұрақты болуына аса мән берген. Ата-бабамыз: «Бірлік бар жерде тірлік бар» деп ынтымаққа шақырып қана қоймай, «Бірліксіз ел тозады, бірлікті ел озады» дегенді де ескертеді. Сан ғасыр бойы мәңгілік жалғастығын тауып келе жатқан қазақ халқындағы осы бір қасиетті үрдіс бүгінгі тәуелсіз Қазақстанның да басты қағидасына айналды.

Тәуелсіздік алған алғашқы кезеңде бірнеше ұлт пен бірнеше дін қатар өмір сүретін Қазақстанда ұлтаралық және дінаралық қақтығыстар тұтанып кетуі әбден мүмкін еді. Өкінішке орай, посткеңестік мемлекеттерде өткен ғасырдың тоқсаныншы жылдарында этникалық қайшылықтар негізінде туындаған қақтығыстар әлі тоқтатылған жоқ. Бұған Молдовадағы Приднестровье, Ресейдегі Шешенстан, Әзірбайжандағы Таулы Қарабақ, Грузиядағы Абхазия, Оңтүстік Осетия мәселелері дәлел.

Негізінен, конфессияаралық және ұлтаралық шыдамдылықты нығайту мәселесі кез-келген мемлекет үшін аса маңызды болып табылады. Өйткені бұл мәселенің шешілуіне елдің ішкі саяси тұрақтылығы мен ұлттық қауіпсіздігі тікелей байлаулы. Әсіресе, дінаралық сұхбат азаматтық қоғам құруда және барлық халықтың әл-ауқатын жақсартуда, әртүрлі мәдениеттер мен діндер арасында үйлесімділік пен өзара түсіністік қалыптастыруда, ең бастысы, қақтығыстар мен дау-жанжалдардың алдын алуда және оларды мүлдем болдырмауда шешуші рөл атқарады.

Қазақ елінің даңқы ата заманнан бері қуаты мен достығында, өзара түсінушілігі мен келісімінде, бірлігі пен тағаттылығында екені белгілі. Қазіргі жаһандану кезеңінде еліміздің қоғамды көмірінде толеранттылықтың белең алып келе жатқанын көріп отырмыз. Дегенменде, бұл ұмтылыстың әліде толық толеранттылыққа айналуына біраз еңбек сіңіруіміз керек.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 1 Медведева И.Я. Логика глобализма / И.Я.Медведева, Т.Л. Шишова // Наш современник. – 2001. – № 11. – С.12-15.
- 2 Әзілханов М.М. Конфессияаралық келісім – ел дамуы кепілдіктерінің бірі / М.М.Әзілханов // Егемен Қазақстан. – 2013. 21 желтоқсан. - №1416. – 2 б.
- 3 Религиозная толерантность. Историческое и политическое измерения/Сост. и общ. Ред.А.А.Красикова и Е.С.Токаревой. – Москва: Московское бюро по правам человека, Academia, 2006. – 328 с.
- 4 Мырзаев Б. Қазақстан Республикасындағы діни бірлестіктер және дін саласындағы мемлекеттік саясаттың принциптері / Б.Мырзаев //«Дін және құқық» журналы. – 2009. – №2 (10). 10 б.
- 5 Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік-конфессиялық қарым-қатынастар. «Дінтану негіздері» пәнінің оқытушыларына арналған практикалық көмекші құрал / құраст. Ыбраев Е.Е., – Астана: ҒЗТО, 2014. – 10 б.

РЕЗЮМЕ

Толерантность как показатель уровня общей и политической культуры общества, это терпимое отношение к другим взглядам, верованиям, действиям, обычаям, идеям. История показывает, что причиной некоторых мировых конфликтов были религиозные разногласия.

RESUME

Tolerance as an indicator of the level of General and political culture, tolerant attitude towards other views, beliefs, actions, customs, ideas. History has shown that the cause of some of the world's conflicts were religious disagreements.

ӘОЖ 17.022.1

Т. Х. Рысқалиев, философия ғылымдарының докторы, профессор
Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал қ., Қазақстан

ҚҰНЫН ЖОЙМАС ҚҰНДЫЛЫҚТАР

Аннотация

Философия ғасырлар бойы қалыптасып, ұрпақтан ұрпаққа мұра болып келе жатқан құндылықтарды қарастырады және адамға бағыт-бағдар ретінде ұсынады.

Мақалада әр адамның алдында алғышарт ретінде нысана болып тұратын құндылықтар қарастырылады.

Түйін сөздер: құндылық, мұра, философия.

Философияның қыры-сыры көп, оның анықтамаларын тізіп теруге болады. Мен философияның бір қырына ғана – оның өмірден де, діннен де, өнер мен әдебиеттен де, сырттан да, іштен де құндылықтарды іздеп, бағалап, адамдарға үлгі ретінде ұсынатын қызметі туралы айтқым келеді.